

*Ірина Олексіївна Кресіна,
завідувач відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЗАСАДНИЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ

Сучасні події в Україні актуалізують проблему толерантності як основи подолання політичних і правових конфліктів, як передумови суспільного компромісу і консенсусу, як світоглядно-поведінкової характеристики як окремої особи, так і соціальних груп у демократичному суспільстві. На основі толерантності й формується політика мультикультуралізму. Його основний принцип «єдність — у розмаїтті», на нашу думку, сьогодні й має визначати наш правовий світогляд, нашу колективну українську ідентичність, обґрунтування того спільного знаменника, який «зшиває» єдину країну — Україну. Адже сила єдності не в одноманітності, а, навпаки, у багатоманітності. На основі такого розуміння й світогляду і повинна вибудовуватися ефективна державна політика у поліетнічному, мультикультурному суспільстві.

Найчастіше у трактуванні-перекладі слова «толерантність» вживаються слова «терпіння», «терпимість». Вважається, що поняття «терпіти когось» має досить некоректний відтінок, оскільки апіорі вказує на наявність негативних рис у манері поведінки, зовнішності чи загалом у формах комунікації представників іншої культури. Водночас така специфіка трактування цього поняття-терміна пов'язана з пережитками минулого у суспільно-політичній практиці, репрезентованого досить однозначним ставленням до «іншого» як «чужого», «варварського». Інколи надто важко відшукати в іншій культурі те, що заслуговує на повагу та захоплення поряд із тим, що піддається осуду (Ч. Тейлор). Дійсно, важко сприйняти людину такою, якою вона є, що проявляється у сучасній кризі людської комунікації та дістає відображення у позиції «інші — це пекло». Інколи інший, інша культура наділяються ворожими й навіть агресивно-ірраціональними характеристиками. Активне протистояння чужому прищеплення будь-якій культурі як певна імунна функція, яка зберігає власне (власну культуру) в недоторканності. Але будь-яка комунікація — це вихід за межі себе, поєднання себе з іншим. Якби не було іншого, власне Я, так і не усвідомивши свою самість і свою межу, залишалося б в абсолютному спокої, в темряві самодостатності [1, с. 8–11]. Тому трактування толерантності як терпимості, яке досить часто піддається критиці, на нашу думку, не втратило своєї актуальності, хоча дослідники і зазначають необхідність зведення його на новий щабель наукової і політико-практичної рефлексії, що більше відповідає сучасним вимогам і можливостям. На нашу думку, якщо дійсно розуміти толерантність як усвідомлену політичну стратегію (політику мультикультуралізму), то терпимість, як би це не виглядало парадоксальним, дійсно доречно, оскільки не можна сподіватися на прояви беззастережної любові та компліментарності до представників іншої культури, чого не завжди можна досягнути і в умовах власної. Не можна миттєво змінити природу людини, в якій природно закладене негативне сприйняття «іншого». Тут, на нашу думку, доречно згадати висновки українського культуролога О. Кравченка, висловлені ним щодо етнічності: «Хрестоматійна примордіальна схема

етнічності («ми — вони», «свої — чужі») отримує нову редакцію у політичній інтерпретації. Але, схоже на те, що це лише інша версія тези про неможливість адекватного розуміння культури ззовні, з позицій іншої культури» [1], які повністю проектується у площину дослідження толерантності. Дійсно, нині примордіальна схема «свої — чужі» отримує нову редакцію у політичній площині, зокрема щодо неможливості повністю адекватного розуміння однієї культури з позицій іншої. Терпимість — це все ж таки поблажливе ставлення до недоліків, а щирість та безкорисливість — вже самостійний вибір кожного.

Російський дослідник М. Гаджимірзаєв зазначає, що на відміну від понять «терпіння», «терплячисть», поняття «терпимість» характеризує більш виражену активну соціально-політичну позицію особистості, групи: не покірне терпіння як морально-психологічний стан, а терпимість заради досягнення соціально-політичної злагоди, суспільного компромісу між різними етносами, конфесіями, соціальними групами, політичними інститутами [2].

16 лютого 1995 р. у Парижі 185 державами — членами ЮНЕСКО була підписана Декларація принципів толерантності, в якій остання розуміється як повага, прийняття і правильного розуміння багатоманітності культур світу, різних форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності, що передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних чи інших поглядів, походження тощо. Це гармонія в розмаїтті, це чеснота, що уможливорює досягнення миру й сприяє заміні культури війни культурою миру [3].

У преамбулі Статуту ООН толерантність розуміється як уміння проявляти терпимість і жити разом, у злагоді один з одним, як гарні сусіди. Таке розуміння толерантності, на нашу думку, актуалізує насамперед проблему успішної інтеграції людини в існуючу систему суспільно-політичних відносин, з якою, на жаль, не завжди все так просто, тому що подвійні стандарти у розумінні толерантності провокують негативні поведінкові реакції з боку тих, хто, власне, і має бути активним, зацікавленим суб'єктом інтеграції. Тому свідоме ставлення і повага до загальнолюдських цінностей насамперед повинне ґрунтуватися на вихованні людини як соціально активної особистості, що є важливою ознакою її свободи, яка, у свою чергу, залежить від можливості колективної дії людей, які не схожі між собою [4, с. 43]. На думку Ю. Габермаса, визнання інших в їх інакшості є ознакою формування спільної ідентичності. Так, на засадах толерантності формується нова колективна ідентичність, яка вважається необхідною складовою психологічного, соціального, етнічного, культурного самовизначення особистості та засобом конститування спільнот. Толерантність передбачає добровільне слідування правилам поведінки, не завжди відображеним у конституційно-правових документах, у силу сприйняття їх як справедливих і необхідних для демократизації суспільства та утвердження принципів мультикультуралізму, що насамперед залежить від відповідних світоглядних змін та психологічної трансформації внутрішньоінтенційних спонук у структурі особистості. Ідентичність є результатом процесу самоототожнення, внаслідок якого людина бере на себе певну роль, котра є виявом її лояльності та умовою формування колективної солідарності. Ідентифікація — підсвідомий емоційно-когнітивний процес, що передбачає встановлення сталого зв'язку між членами групи на основі формування спільних норм, цінностей, правил поведінки, способу життя тощо [1].

Отже, дослідники дедалі частіше наголошують на ідеї нації як спільноти громадян і розуміють її як сучасну форму політичного об'єднання, що передбачає ігнорування належності людей до окремих етнічних груп з метою забезпечення абсолютної політичної солідарності. «Національне перед обличчям транснаціоналізації ринків товарів, фінансів і послуг втрачає своє значення для конструювання колективних ідентичностей і підпорядковується (а інколи навіть поступається) тим формам ідентичності, які частково по-новому визначені із соціально-просторового погляду та частково є повністю міжтериторіальними» [5, с. 91].

У такій нації вбачається оптимальне підґрунтя для формування демократії, оскільки вона не тільки пропонує універсальні демократичні цінності, а й об'єднує їх з особливою формою громадянського патріотизму, яка апелює до конкретної історії народу, його культури і символів солідарності, навіть якщо ця історія є лише романтизованим міфом [6].

Нині у питаннях доцільності колективної ідентичності, на засадах якої пропонується формування сучасного уявлення про співіснування людей, зокрема у межах європейської ідентичності, немає однастайності. З одного боку, дедалі актуальнішими стають слова В. Гюго, висловлені ним ще у 1849 р.: «Настане час, коли війна між Парижем і Лондоном, між Петербургом і Берліном, між Віднем і Туріном здаватиметься такою ж абсурдною і неможливою, як між Ам'єном і Руаном. Настане день, коли всі ви — французи, росіяни, італійці, англійці, німці, всі нації континенту — будете спаяні у найвищу єдність, не втрачаючи своїх відмінностей і прославленої індивідуальності» [7, с. 176]. З другого боку, навіть письменник, далекий від міркувань політичної доцільності, застерігає від втрати індивідуальності та відмінностей, що загрожує втратою ідентичності, місце якої не завжди може заступити нова.

Так, причиною світоглядної кризи зазвичай стає думка, «що всезагальні норми, яким я слідував з чистою совістю і навіть жертвуючи собою, не можуть претендувати на обґрунтованість і законність, а їх визнання було особистою або колективною помилкою» [8, с. 119]. Відтак апріорі не існує етичних та моральних норм. Так, на думку українського дослідника О. Гриценка, «узаконення порушень закону» (*trespassing legality*) стало ще однією формою опору глобалізації, зневажання закону стало частиною «стратегії виживання» цілих суспільних груп та прошарків [9].

Невизначені ідентифікаційні орієнтири можуть призвести до маргіналізації, кризи ідентичності, що проявляється насамперед у порушеннях правових норм держави та різних злочинних діях — наркобізнесі, торгівлі зброєю і людьми, тероризмі, що актуалізує проблеми вандалізму на кладовищах, нападів на церкви та національні пам'ятки, вбивств на расовому ґрунті тощо. Про такі негативні явища дедалі частіше повідомляють ЗМІ, зокрема в Україні. Культ насильства, політичного екстремізму, ксенофобії призводить до моральної деградації. Бельгійський вчений Е. Грожан зазначає, що надмірна релятивізація цінностей, ідеологій та вірувань, уніфікація моделей поведінки та картин світу, які сприймалися як особливі та універсальні, породили у людей відчуття втрати ідентичності, що змушує їх шукати нові варіанти самовизначення, що провокує нове розуміння культурної ідентичності — не як скам'янілої, раз і назавжди визначеної, приналежної до певної традиції конструкції, а постійно оновлюваної структури, створеної подвійною належністю особистості до певної людської спільноти як співучасника колективної розбудови її майбутнього [10, с. 6].

Така розбудова нової колективної ідентичності повинна ґрунтуватися на визнанні культурного розмаїття та праві кожного етносу на культурно-національне відродження та самовизначення. Так, О. Шпенглер у своїй концепції культури культивує ідею «глибинного пробудження душі», притаманного кожному народу, який «завжди залишається відданим прасимволові саме своєї й жодної іншої культури» [11, с. 289]. Термін «людство», на думку філософа, — порожній звук. Кожна з національних культур характеризується власними ідеями, пристрастями, бажаннями, почуттями й власною смертю. Німецький філософ розуміє історію як процес виникнення, розквіту й загибелі численних самотніх і неповторних культур, життєвою основою яких є неповторна «душа». «...я розрізняю можливу і дійсну культуру, тобто культуру як ідею загального або окремого існування, та культуру як тіло цієї ідеї, як суму її відчуттів, які стали доступними: діянь і настроїв, релігії і держави, мистецтв і наук, народів і міст, господарських і суспільних форм, мов, правових відносин, моралі, характерів, рис обличчя і одягу». Ідею внутрішньої єдності культури та цілісності її проявів дослідник пояснює крізь призму цінності людини поза будь-якими оціночними категоріями [11, с. 134].

У. Кімлічка писав, що ідея етнокультурного нейтралітету — міф. Зазіхання ліберально-демократичної держави — громадянської нації — на етнокультурну нейтральність не відповідає дійсності — ні історичній, ні концептуальній. Такі держави фактично прагнуть поширити одну соціальну культуру на своїй території [12]. Так держава стає розповсюджувачем культури більшості, яку мають прийняти всі. Це підкріплюється і статусом державної чи офіційної мови, і наявністю державних свят, серед яких нерідко і відповідні єдиній релігії дати (наприклад, в Україні це Різдво, Пасха, Трійця).

Демократична політика — це політика рідної мови. Тільки освічена еліта може дозволити собі знати декілька мов і вільно спілкуватися на міжнародному рівні. Для більшості громадян їхні політичні можливості обмежуються національною державою і рідною мовою [12, с. 181]. Тому даремно у світі дедалі виразніше активізуються два протилежних процеси: з одного боку, кожна спільнота намагається захистити рідну мову, яка є показником її самобутності, душею народу, а з другого — спостерігається прагнення віднайти розумний компроміс у вирішенні питань багатомовності, що зазвичай передбачає захист та повагу до мов національних меншин.

Так, у 110 державах світу спостерігається розбіжність між титульною нацією та офіційною мовою. 47 (24 %) держав мають більш як одну (в Сінгапурі та Швейцарії навіть чотири) офіційну мову. Тільки у 66 державах офіційна мова є мовою титульної нації. Та лише у 49 з них титульна нація є чисельною більшістю. У Білорусі росіяни становлять лише 13,2%, однак російська мова є другою офіційною. Бельгія має три офіційні мови: нідерландську, французьку, німецьку; Боснія й Герцеговина — три — боснійську, сербську, хорватську. В Іспанії офіційна мова — іспанська, але узаконено використання каталонської, баскської, галісійської. Люксембург (441 тис. населення), незважаючи на те, що люксембуржці становлять 71 % населення, має три офіційні мови — німецьку, французьку, люксембурзьку. Шведське населення Фінляндії становить лише 300 тис., але держава узаконила другу офіційну мову — шведську. У Швейцарії поняття «нація» не асоціюється з мовою, якою розмовляє людина. Швейцарські німці не прагнуть ідентифікації з німцями. Вислів «мульті-культі» швейцарська молодь використовує у позитивному значенні [13, с. 109–110].

Відтак сучасне трактування толерантності повинне виходити далеко за межі її внутрішньоінтенційного розуміння, оскільки проектується у сферу публічної політики, яка перестає бути обмеженою для більшості громадян у силу етнонаціональних та мовних особливостей [12]. Тому проблеми колективної ідентичності, на нашу думку, є другим суперечливо-проблемним питанням, яке намагаються вирішити прихильники різних засобів і шляхів впровадження політики мультикультуралізму на засадах толерантності.

Зрозуміло, що трактування і ставлення до толерантності у різних народів залежить від традиції політичних відносин, суспільних настроїв та культурно-історичного досвіду. Так, в усіх тлумаченнях толерантності так чи інакше згадуються конфесійні аспекти, що, на думку дослідників, дає змогу говорити про їх домінуючий характер у суспільно-політичному змісті цього феномену [2]. Тому в дослідженні проблем толерантності насамперед варто, на нашу думку, враховувати цивілізаційно-конфесійну складову, яка вплинула на сучасні уявлення народів про традиції мультикультурного співжиття.

Дедалі частіше і політики, і науковці доходять висновку, що тільки цілеспрямовані дії влади в окремих країнах, як і миттєва реакція світової спільноти, можуть дати відчутний результат і у сфері протидії різним проявам расизму, ксенофобії, дискримінації, і у сфері забезпечення миру та безпеки на світовому рівні. Тому терпимість, на думку дослідників, повинна бути не просто антиподом нетерпимості. Вона повинна активно захищати не лише права і свободи своїх громадян та конституційний устрій своєї країни, а й передбачати активні дії з формування нового, неконфронтаційного світоустрою на засадах взаєморозуміння, солідарності, завдань збереження міжнародної безпеки та миру. «Однак де та межа,

переступаючи яку — в ім'я благих принципів — ми можемо отримати результат, зворотній шуканому?» [14, с. 7], — ставлять питання науковці. Межа, за якою толерантність може перетворитися в інтолерантність.

Інтолерантність — явище, протилежне толерантності, яке характеризується негативним, нетерпимим, агресивним ставленням. Інтолерантність може бути виражена в таких формах: образи, глузування, вираження зневаги; негативні стереотипи, упередження, забобони, засновані на негативних характеристиках; недовіра, етноцентризм (оцінка інших крізь призму цінностей свого етносу, які розглядаються як еталонні для інших людей і культур); пошук ворога (перенесення провини за негаразди й проблеми на інші етнічні, конфесійні групи); переслідування, залякування, погрози; дискримінація за ознакою віросповідання й етнічних відмінностей (позбавлення соціальних благ, ізоляція в суспільстві, обмеження прав людини); расизм, націоналізм, фашизм; ксенофобія у формі етнофобії, антисемітизму, ісламофобії, мігрантофобії (ворожість до представників інших груп, переконання у тому, що «чужі» шкідливі для суспільства), вандалізм релігійних та культурних пам'яток, вигнання, сегрегація, релігійне переслідування [2].

Відтак складові толерантності — це насамперед прояви терпимості й поважного ставлення до людей незалежно від їхньої релігійної і національної належності, досягнення між ними взаємної злагоди без використання сили. На думку відомого конфліктолога Р. Дарендорфа, для врегулювання будь-якого конфлікту потрібне насамперед розуміння того, що опонент має право на обстоювання власної позиції, тільки так можна уникнути серйозного протистояння.

Сучасні визначення толерантності насамперед повинні акцентувати увагу на найважливішій її складовій — меті, яку вона повинна забезпечувати. А основна мета сучасного цивілізованого співжиття — забезпечення порядку, безпеки, мирного вирішення всіх проблем, притаманних суперечливим суспільним реаліям. Нині толерантність, дійсно, стає не лише однією з універсальних демократичних цінностей, яка забезпечує ненасильницьку компіляцію цінностей самобутніх культур з традиціями, поглядами і нормативно-правовими приписами відповідного суспільства, а й єдиним засобом, який гарантує безпеку і виживання людства.

Загалом у розумінні поняття толерантності нині можна виокремити два напрями політичної думки і практичної діяльності, безпосередньо пов'язані з перспективами толерантності. Перша позиція (Ю. Габермас, Б. Андерсон, Е. Геллнер, М. Кек, К. Сіккінг) ґрунтується на відданості ліберально-демократичним цінностям і проголошує настання ери космополітизму, постнаціональної ідеології, «уявної спільноти», що у майбутньому сприятиме, як вважає Дж. Шварцменталь, формуванню глобального демократичного суспільства, в якому громадяни різних держав співпрацюють у межах руху за права людини, однаково притаманні всім людям без винятку в силу їх людської природи.

Космополітизм більш прийнятний з погляду широкого розуміння концепції громадянської лояльності, яка здатна вийти за межі національності. Він заперечує саму ідею, що можна віддавати перевагу своїм громадянам, та передбачає ширшу сферу ідентифікації, яка не має обмежень, крім природних кордонів нашого світу, і має на увазі, що кожна людина незалежно від місця проживання є носієм одних і тих же основних прав і рівною мірою гідна поваги [6, с. 182].

Друга позиція представлена ідеями О. Бауера, Д. Конвейя, У. Кімлічки, які дотримуються думки, що антинаціональний космополітизм ставить під питання існування ліберальних національних держав, нації як «доленосної спільноти», зсередини знищуючи культурні й політичні умови, необхідні для підтримки їх суверенного статусу і політичної незалежності [6].

Питання домінування однієї з позицій проєктується і в морально-етичну площину, і в площину політичної ефективності, що відображається у різних формах мультикультуралізму.

Тому не існує одноставної відповіді на їх домінування в умовах сучасних реалій глобалізованого світу.

Дж. Шварцменталь наголошує, що «відщепенці націоналізму — радикальне праве крило, в основі ідей якого лежить позиція ксенофобів — гарантують переваги однієї ідентичності над іншою за рахунок ворожого ставлення до інших, що не вирішує проблем. А також ті ідеї, в основі яких прагнення реалізувати принцип лояльності постнаціональним цінностям, не можуть мобілізувати громадян, оскільки їм не вистачає серйозної історичної і культурної «глибини», не стануть усталеними носіями надійної ідеології, спрямованої проти проявів гегемонії» [6, с. 183–184]. «Як ліві, так і праві ідеї вимушені протистояти, з одного боку, політиці ідентичності, а з другого — пануванню неолібералізму, який передбачає, що парадигма ринкових відносин повністю охоплює парадигму відносин взагалі» [6, с. 182].

Вибір тієї чи іншої позиції — це особиста справа кожного і залежить від суб'єктивного розуміння поняття «свобода». Людина повинна усвідомлювати, що особиста свобода закінчується там, де починається свобода іншого, а толерантне ставлення до свободи іншої людини — частина свободи, якою володіє як окреме суспільство, так і все людство. Г. Гегель писав, що природна свобода є дикою, не заснованою на законі свободою. В одній із глав «Феноменології духу» «Свобода і жак» філософ зазначає, що результат нічим не обмеженої свободи — абсолютний жак. Суспільство, з одного боку, повинно оберігати свободу індивіда, а з другого — повинна існувати правова держава, яка ґрунтується на розумному взаєморозумінні громадян [15, с. 485]. Громадянин повинен усвідомлювати і важливість підпорядкування соціально-правовим приписам і порядку, і потребу діяти всупереч його нормам, тобто справжня свобода ґрунтується на залежності від закону, а питання про свободу людини може порушуватися тільки у межах конкретної держави.

Тому надмірній толерантності дослідники дедалі частіше протиставляють концепцію «активної демократії», яка в принципі може і повинна себе оберігати, не допускаючи такої толерантності, за межами якої виникає загроза знищення не тільки її, а й надто толерантної держави. Така позиція власне і ґрунтується на принципі обмеженої свободи, згідно з яким істина не може бути абсолютною, оскільки повинна розумітися як процес, конкретизований певними історичними трансформаціями і сформованими філософськими системами. Тому обмеження толерантності повинне ґрунтуватися насамперед на переоцінці й формуванні нового ставлення до фундаментальних гуманістичних цінностей всепрощення, безмежної любові й доброти, терпимості до зла і вседозволеності, що в умовах глобалізації може призвести до безперешкодного розповсюдження останніх на противагу необхідності зупинити їх будь-якими засобами. Абсолютизація гуманістичних цінностей, як зазначають дослідники, може виявитися не менш ризикованою, ніж нігілістичне до них ставлення чи їх релятивізація. Щоб толерантність могла ефективно виконувати свої функції, вона повинна включати суттєві елементи нетерпимості. Така парадоксальна діалектика передбачає поєднання толерантності з нетерпимістю до явищ, в яких закладено загрозливий потенціал: злочинності, тероризму, ксенофобії, расизму тощо — «нетерпимість до нетерпимості» [14, с. 4].

Отже, нині завдання утвердження толерантності, на нашу думку, повинно актуалізуватися такими положеннями:

- по-перше, врахуванням відмінностей у розумінні поняття «толерантність» у конкретну культурно-історичну добу, що визначається рівнем розвитку продуктивних сил, світоглядними трансформаціями та ступенем наукового пізнання об'єктивних процесів розвитку, на які, у свою чергу, впливають суперечливі суспільні реалії — глобалізація, міграція, реорієнтація світу тощо;
- по-друге, соціальним і політичним устроєм, нормативно-ціннісною та правовою системою конкретного суспільства;

- по-третє, трансформацією традиційного розуміння універсальних цінностей, за якої найбільша увага повинна приділятися можливості їх ненасильницької імплементації у будь-яку самобутню культуру (і ту, яка інтегрується, і ту, яка піддається інтеграції);
- по-четверте, цінності самобутньої культури повинні не суперечити як універсальним цінностям, так і поняттю толерантності загалом, що передбачає врахування рівня і меж толерантності з метою забезпечення суспільної злагоди та безпеки;
- по-п'яте, толерантність передбачає певне «вростання» людини в існуючу культуру і нормативно-ціннісну систему, дотримання відповідних правил поведінки, формування поваги до традицій і звичаїв держави, що не суперечить ліберальній традиції домінування прав і свобод людини в демократичному суспільстві, а лише забезпечує функціонування толерантності в соціумі. Тільки так може бути сформована нова колективна ідентичність на засадах розуміння та поваги, яка гарантує суспільно-політичну єдність держави як рівноправного члена світової спільноти.

Лише на основі толерантності можлива повага до іншого, прийняття етнічних і національних особливостей, відмінностей у соціальних поглядах, що породжуються особливостями умов життя, професійної діяльності, культурних традицій [16].

Отже, на *особистісному рівні* толерантність — це насамперед якість людини, яка свідчить про достатній рівень усвідомлення нею необхідності терпимого ставлення до інших людей, розуміння та поваги до інших поглядів, звичок, манери комунікації тощо незалежно від етнічної, релігійної тощо приналежності. Замість того, щоб упереджено і викривлено, під впливом негативного досвіду чи сформованої установки, сприймати іншого, варто лише поглянути на нього по-іншому — з повагою і розумінням.

На *суспільному рівні* толерантність — це необхідна умова взаємодії представників різних політико-культурних груп, яка виражається не лише в прагненні досягти взаєморозуміння, а насамперед у бажанні узгодити різноспрямовані інтереси без застосування будь-якого тиску або примусу. Це єдина альтернатива конфронтації, дезінтеграції, військовим протистоянням, які можуть привести світ до розпаду та загибелі.

Тому проекція толерантності у політичну площину, що проявляється у політиці мультикультуралізму, на наше переконання, може дати більш раціональне її тлумачення як феномену, який, з одного боку, повинен відображати стан, характер та особливості соціально-політичних та культурних взаємовідносин всіх суб'єктів (етнічних, конфесійних та інших соціальних груп і окремих громадян) полікультурного суспільства, які водночас є об'єктами культурної та етнічної політики держави, що проявляється в їхній терпимості, взаєморозумінні, колективній солідарності та злагоді, а з другого — сприяти формуванню захищеності й особистості, й суспільства, що передбачає створення державою умов для забезпечення комфортного і безпечного співіснування, повагу до законів, традицій і звичаїв, а також нетерпимість до будь-яких проявів інтолерантності.

Тому з усіх можливих варіантів репрезентації толерантності та мультикультуралізму домінуючим на сучасному етапі суспільного розвитку, на нашу думку, повинен стати їх «безпековий» контекст, тобто вони повинні розумітися як єдиний засіб подолання конфліктів — і всередині держави, і на міжнародному рівні. Так, дедалі актуальнішим стає твердження із Декларації принципів толерантності, що мир неможливий без толерантності, а розвиток і демократія неможливі без миру [3].

Список використаних джерел

1. *Очерки из истории культуры Средиземноморья* / под ред. Р. Шукурова. — М. : Алетея, 1999. — 384 с.
2. *Гаджимирзаев М. М. Этноконфессиональная толерантность как фактор обеспечения мира и безопасности на Северном Кавказе* : дис. ... канд. полит. наук / М. М. Гаджимирзаев. — Ставрополь, 2003. — 202 с.

3. Декларация принципів толерантності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.tolerance.org.md/rom/docs/decl_u.htm.
4. Трубина Е. Г. Идентичность в мире множественности: прозрения Ханны Арендт / Е. Г. Трубина // Вопросы философии. — 1998. — № 11. — С. 116–130.
5. Berking H. Kulturelle Identitäten und kulturelle in Kontext von Globalisierung und Fragmentierung / H. Berking // Schattenseiten der Globalisierung. — Fr.a/M., 2001. — S. 91–110.
6. Шварцменталь Дж. Идеология и политика / Дж. Шварцменталь. — Харьков : Гуманитарный центр, 2009. — 312 с.
7. Die Kontinent macht Geschichte. Experiment Europa. — München, 2003. — 196 s.
8. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. — 1994. — № 10. — С. 112–123.
9. Гриценко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі / О. Гриценко. — К. : УЦКД, 2000. — 280 с.
10. Grosjean E. Cultural Identity. A key element of the Democratic Challenge. An introductory speech to the Council of Europe Seminar Specificities and Universality / E. Grosjean // Problems of Identities, Klingenthal. — 1994. — June 23.
11. Шпенглер О. Закат Европы : в 2 т. / О. Шпенглер ; авт. вступ. статьи А. П. Дубнов, авт. коммент. Ю. П. Бубенков, А. П. Дубнов. — Новосибирск : Наука, Сибирская изд. фирма, 1993. — Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. — 592 с.
12. Кимличка У. Либеральное равенство / У. Кимличка // Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимличка, Сэндел, Тейлор, Уолдрон / пер. с англ. Л. Б. Макеевой. — М. : Дом интеллек. кн.: Прогресс-Традиция, 1998. — С. 138–191.
13. Вільчинська І. Ю. Україна і глобалізований світ: соціокультурний вимір / І. Ю. Вільчинська, О. Р. Копієвська. — К. : ДАКККиМ, 2007. — 230 с.
14. Толерантность против ксенофобии. Международный и российский опыт противодействия этнической интолерантности / под ред. В. И. Мукомеля, Э. А. Паина. — М. : Academia, 2005. — 114 с.
15. Гегель Г. Феноменология духу / Г. Гегель ; пер. з нім. П. Таращук. — К. : Основы, 2004. — 548 с.
16. Зиновьев Д. Социокультурная толерантность — ее сущностные характеристики / Д. Зиновьев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.res.krasu.ru/paradigma/1/11.htm>.

Кресіна І. О. Толерантність як засаднича характеристика правового світогляду

Розглядаються основні підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до тлумачення поняття толерантності. Показано, що толерантність є основою формування колективної ідентичності та політики мультикультуралізму, засадничою характеристикою правового світогляду в демократичному суспільстві. Доведено, що трактування і ставлення до толерантності у різних народів залежать від традиції політичних відносин, суспільних настроїв та культурно-історичного досвіду. Розкривається питання про межі толерантності, дано визначення інтолерантності та її форм. Показано, що толерантність стає не лише однією з універсальних демократичних цінностей, яка забезпечує ненасильницьке поєднання цінностей самотутніх культур із традиціями, поглядами і нормативно-правовими приписами відповідного суспільства, а й єдиним засобом, який гарантує безпеку і виживання людства. Аналізуються основні прояви толерантності на особистісному та суспільному рівнях. Доведено, що домінуючим на сучасному етапі суспільного розвитку повинен стати безпековий контекст толерантності й мультикультуралізму, тобто вони повинні розумітися як єдиний засіб подолання конфліктів як усередині держави, так і на міжнародному рівні.

Ключові слова: толерантність, правовий світогляд, мультикультуралізм, колективна ідентичність.

Кресина И. А. Толерантность как базовая характеристика правового мировоззрения

Рассматриваются основные подходы зарубежных и отечественных исследователей к трактовке понятия толерантности. Показано, что толерантность является основой формирования коллективной идентичности и политики мультикультурализма, основоположной характеристикой правового мировоззрения в демократическом обществе. Доказано, что трактовка и отношение к толерантности у разных народов зависят от традиции политических отношений, общественных настроений и культурно-исторического опыта. Раскрывается вопрос о пределах толерантности, дано определение интолерантности и ее форм. Показано, что толерантность становится не только одной из универсальных демократических ценностей, обеспечивающей ненасильственное соедине-

ние ценностей самобытных культур с традициями, взглядами и нормативно-правовыми установками соответствующего общества, но и единственным средством, гарантирующим безопасность и выживание человечества. Анализируются основные проявления толерантности на личностном и общественном уровнях. Доказано, что доминирующим на современном этапе общественного развития должен стать тот контекст толерантности и мультикультурализма, который обеспечивает безопасность, то есть они должны пониматься как единственное средство преодоления конфликтов и внутри государства, и на международном уровне.

Ключевые слова: толерантность, правовое мировоззрение, мультикультурализм, коллективная идентичность.

Kresina I. Toleration as essential foundation of legal world-view

The main approaches of foreign and national researchers to interpretation of toleration are considered. The article states that toleration is the foundation of collective identity formation and multiculturalism, an essential feature of legal paradigm in the democratic society. The interpretation and attitude towards toleration in different nations depends on traditions of political relations, public attitude and cultural and historical experience. The issue of limits of toleration is revealed, the definition of zero tolerance and its forms is given. Toleration becomes not only universal democratic values, which provided nonviolent merge values of indigenous cultures with traditions, viewpoints and regulations of relevant society, but also an exclusive mean, that provide security and survival of humanity. The main manifestations of toleration on individual and societal levels are analyzed. The safety context of toleration and multiculturalism must be dominant on current stage of societal development, so they must be understood as the sole mean of conflict resolution within the state and on international level.

Key words: toleration, legal world-view, multiculturalism, collective identity.

УДК 349.41

*Павло Федотович Кулинич,
завідувач відділу проблем аграрного,
земельного та екологічного права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор*

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ ГРОМАДЯНИНА ВІД ЗЕМЛІ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Основною, кількісно домінуючою категорією власників земельних ділянок у сільській місцевості України є селяни — жителі сільських населених пунктів, які ведуть сільський спосіб життя.

В Україні селяни — власники земельних ділянок становлять досить унікальну соціальну групу. З одного боку, вони — потенційно багаті люди, оскільки є землевласниками — власниками земельних ділянок сільськогосподарського призначення у країні з найкращими у світі чорноземними ґрунтами. А з другого — селяни становлять одну з найбільш вразливих верств українського суспільства, низький матеріальний стан якої асоціюється з їх відчуженістю від землі — явищем, яке не було предметом дослідження у юридичній літературі.